

Л. І. Мацько

Національний педагогічний університет ім. Михайла Драгоманова

ІВАН ОГІЄНКО ПРО РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ЯК ІДЕОЛОГА І ТВОРЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті розглядається наукова праця видатного українського вченого, філолога – мовознавця і літературознавця, богослова – історика і культуролога, високого церковного і державного діяча Івана Івановича Огієнка «Куліш як ідеолог і творець української літературної мови»; розкривається актуальність ідеологічних позицій і мовотворчої та літературної діяльності ідейного нахненника українського відродження письменника і культурного діяча XIX ст. Пантелеймона Олельковича Куліша та особливо важлива для сучасного періоду українського державотворення ідеологічна спрямованість і досвід педагога, людини високого священного сану Івана Івановича Огієнка.

Завдяки ґрунтовній освіті і самоосвіті, таланту і самопізнанню, працьовитості і каторжній праці П. Куліш здобув енциклопедичні знання. Маючи універсальні інтереси, добре розуміючи становище і проблеми свого народу, Куліш доходить висновку: інтелігенція мало знає народ, дивиться на нього тільки як на господарника. Основною естетики Куліша стає ідея: відкрити й пізнати свій народ. А це можна зробити лише за допомогою національної мови, історії й літератури.

Ключові слова: ідеолог, творець української літературної мови, історико-етимологічний правопис, фонетичний правопис, культура української мови.

Кулішева мова – мова високої якості, якої за його часу ніхто не тільки не перевершив, але й не досяг її.

Іван Огієнко

Куліш був у нас першим письменником і першим ученим, що зовсім свідомо творив українську літературну мову, а свої погляди передавав і Шевченкові.

Іван Огієнко

Сучасна українська мова має закріпленій у Законі про мови і в Конституції України (ст. 10) правовий статус державної, вона є високорозвиненою, кодифікованою і стилістично диференційованою літературною мовою, конкурентноспроможною в європейському мовному просторі. Та історія української літературної мови знає й інші часи. В переддень появи в українській культурі такої неординарної особистості як Пантелеймон Куліш, становище і стан української мови викликали небезпідставну тривогу в національно свідомих діячів української культури через суцільні обмеження і заборони української мови. То був і час внутрішніх змін у мові, згасання старої книжної мови і народження нової літературної, усунення розриву між книжною і розмовною мовами, час досить інтенсивного поповнення нової української літературної мови народнорозмовними елементами і закріплення їх у художньому тексті, стилістичної диференціації.

У такий час художня, громадсько-публіцистична, видавнича діяльність Пантелеймона Олельковича Куліша як справжнього патріота України була спрямована на духовний розвиток українського народу і зміцнення українства. Позиція Михайла Драгоманова – ногами і серцем стояти в Україні, головою в Європі, а руками охоплювати слов'янщину – очевидно, ще раніше визріла в душі Куліша, бо реалізовувалася в його діяльності. За П. Кулішем закріпилася

ознака «гарячий Куліш», бо був він, маючи великий талант, надто неспокійною і суперечливою натурою, простою мовою кажучи, кидався на всі боки, шукаючи для свого народу виходу у європейський культурний простір всупереч усіляким імперським обмеженням і заборонам. Писав художні твори, розробляючи нові жанри в українській літературі, наукові статті, публіцистичні тексти, перекладав Біблію і світові шедеври, редагував і видавав своє й чуже. Кажуть, що Пантелеймон Олелькович і помер з пером у руці та скаргою на устах, що не встиг для народу усього запланованого зробити.

Розуміючи, що розвиток української культури і мови гальмується зверху владою і її безкінечними заборонами та обмеженнями, а знизу відсутністю належного функціонального поля для української мови і літератури, Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш виношують плани організації хоча б спорадичних, а як пощастить, то і періодичних, видань, у яких можна було б друкуватися й українською мовою. У листі до Г. Галагана від 30 березня 1857 р. П. Куліш писав: «У мене така думка, що нам би не вадило завести свій журнал, щоб дати южноруському слову громадянство... Думайте про се і наготовте матеріального двигателя для журналу» [3, с.349]. Т. Шевченко, схвально відгукуючись на два томи «Записок о Южной Руси» П. Куліша, у листі від 5 грудня 1857 р. також турбується про видання журналу: «Як би мені хотілося, щоб ти зробив свої Записки о Южной Руси постійним періодическим ізданням на штатт журналу. Нам з тобою треба б поговорити о сім святім ділі».

У жовтні 1858 р. П. Куліш подає офіційне прохання Міністерству народної освіти Росії про дозвіл на видання періодичного органу «Хата» як «южно-русского» журналу словесності, історії, етнографії і сільського господарства. 18 жовтня 1858 р. у листі до В. Тарнавського П. Куліш писав: «... в мене була в голові дуже важлива справа, яка вимагала порад і переговорів з Вами, а саме – журнал з малоросійським прямуванням. <...> Так, я розпочинаю журнал під заголовком «Хата», який буде виходити книжками в 20 друківаних аркушів шість разів на рік <...>; творам малоросійською мовою надається почесне місце...» [3, с.130-131]. Але міністерство дозволу на журнал не дало. Кулішеві вдалося видати в 1860 р. тільки альманах «Хата». Відчуваючи гостру потребу в українському періодичному виданні, Куліш звертається наприкінці 1859 р. до слов'янофіла І. Аксакова з проханням реорганізувати журнал «Русская беседа» в російсько-український орган, але розуміння не знайшов. На початку 1860 р. Куліш пробує видати до петербурзького журналу «Народное чтение» український додаток «Село», але цензура і цього не дозволила.

Нарешті, клопотанням Василя Білозерського, соратника Шевченка і Куліша по Кирило-Мефодіївському братству, очікуваний журнал з'явився. Спочатку він називався «Отгляд», потім – «Порада». Згодом вийшов під назвою «Основа». Цей журнал відіграв визначну роль у культурному житті українців другої половини XIX ст. Головними співробітниками на початковому етапі функціонування журналу «Основа» були П. Куліш, Т. Шевченко, М. Костомаров, Марко Вовчок. Журнал обстоював ідею освіти народною мовою. Їй присвячена стаття «На каком языке нужно обучать народ» (1862, №82). Тут висловлено міркування про те, що грамотність є найкращим провідником свідомості в суспільному житті, у ній народ найближчий до себе самого, грамотність треба набувати рідною мовою, отже, для українців треба ширити освіту українською мовою. Завдяки ґрунтовній освіті і самоосвіті, таланту і самопізнанню, працьовитості і гаторжній праці П. Куліш здобув енциклопедичні знання. Маючи універсальні інтереси, добре розуміючи становище і проблеми свого народу, Куліш доходить висновку: інтелігенція мало знає народ, дивиться на нього тільки як на господарника.

Основою естетики Куліша стає ідея: відкрити й пізнати свій народ. А це можна зробити лише за допомогою національної мови, історії й літератури.

Величезна працюювистість і різнобічна діяльність П. Куліша дали підставу пізніше Дмитру Чижевському назвати його *невтомним*: «1856 р. невтомний Куліш видав два томи «Записок о Южной Руси» – одну з найліпших українських збірок етнографічного матеріалу, що її було призначено не так для фахівців, як для широких кіл читачів; в «Записках» з'явилася вперше і «Наймичка» Шевченка. 1857 р. Куліш видав «Чорну Раду», перевидав окремою збіркою повісті Квітки, видав оповідання Марка Вовчка. 1860-2 р. почав видавати невеликі брошури для народного читання» [8, с.424]. І в усіх сферах діяльності Куліша домінуючою була тема «воскресіння України», яке не уявлялося йому без української, «нашої» мови. Тому думки про українську мову не покидали Куліша ніде й ніколи, де б він не був і що б не робив: коли працював домашнім учителем, коли навчався в Київському університеті, коли самотужки опановував вісім іноземних мов; коли викладав російську словесність у Петербурзькому університеті, на засланні в Тулі; коли господарював на хуторі під Лубнами на Полтавщині, в улюбленій Мотронівці на Чернігівщині; подорожував по європейських містах; коли працював у власній друкарні в Петербурзі, яку для того й заснував, щоб можна було й українською мовою друкувати для народу книжки (там, до речі, він надрукував свою «Граматику» української мови).

Розуміючи, що в Російській імперії в ситуації злісного царського лінгвоцидусу української мови, повної заборони українського друку українська мова тримається майже тільки тим, що звучить в устах простого люду, який її не цурається, Куліш возвеличує мову як предковичний скарб народного серця: «Велика бо сила в простому народному слові і в простій народній пісні, і таїна тої пісні – в людських серцях ... Те слово серцем люди вимовляли» [8, с.441]. Він постійно вказує на потребу записувати народну мову, вивчати та розвивати її, говорити та писати нею. Глибока пошана до народної мови свідчить не тільки про істинний патріотизм Куліша, а й про його філологічну освіченість, знання мовної ситуації на всьому терені тодішньої Європи, розуміння становища нових літературних мов у період їхнього формування. Думки П. Куліша про роль народної мови у становленні нової літературної мови суголосні з тогочасними аналогічними ідеями німецьких романтиків гейдельберзького гуртка, засновниками якого були Ахім фон Арнім і Клеменс Брентано. Гейдельберзькі романтики повернули німецьку літературу, освічене німецьке суспільство, захоплене універсальними філософськими проблемами, обличчям до простого народу, його мови, пісні, міфології, звичаїв. Виявляли вони інтерес і до українського фольклору. В 30-40 рр. XIX ст. 99 українських народних пісень у німецьких перекладах ввійшли у збірник В. Вальдбрюля «Слов'янська балалайка», а Ф. Боденштедт присвятив Україні цілий збірник «Поетична Україна». В ідеях і практичній діяльності Куліш перебував на цьому ж рівні. Це пізніше справедливо відзначив нескорений і непримиренний пропагандист європейського шляху розвитку для України Микола Хвильовий, критикуючи багатьох інших письменників за культурне епігонство і позадництво: «Що до науки, до політики й культури в широкому розумінні цього слова, то тут більшого за Куліша я не бачу. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилася до типу західного інтелігента» [7, с.863].

У радянському літературознавстві відчувалася тенденція протиставити двох найвидатніших діячів української культури тієї доби – Тараса Шевченка як революційного демократа і Пантелеймона Куліша як буржуазного націоналіста. Все, мовляв, щось хитрував той Куліш, неправильно розумів Шевченка, погано

редагував і видавав тощо. Як творчі особистості вони (Шевченко і Куліш) були різними, але їх об'єднувала велика жертвна любов до України та прагнення для неї волі й добра. Безперечно, нині, з відстані часу, розуміємо, що за поетичним талантом Куліш не сягав Шевченка. Хоча Шевченкове «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине!» ввійшло в безсмертя саме в редакції Куліша. Ніхто в усій освіченій Росії не оцінив так високо мовотворчість Тараса, не зрозумів його значення, не провів славу Шевченка, як це зробив Пантелеймон Куліш. У статті «Передне слово до громади (Погляд на українську словесність)» читаємо: «Нема нам закону над його слово, тільки одна народна поезія для нього і для всіх нас стоїть за віковичний взір, да й народної поезії ніхто не зачерпнув так зглибока, як Шевченко» [3, с.505]; «Геній народний створив Шевченка з його стихом золотоголосим» [3, с.506]; «один Шевченко дознавав іноді таких вищих годин, і се вже не народний геній помагав йому, а сам він додавав орлових крил народному генію»; «Глузували журналісти не згірше й над Шевченком, і вирвали в нього з серця не один стих гарячий, болячий, кров'ю закипівий. А не погнувся, як твердий дуб, Тарас Шевченко; встояв на своїх ногах до кінця – щирим, нехибним українцем <...> наш поет, насміявшись із свого безталання, привітав свою щербату долю таким словом, на котре не всякий має право: *Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за собою.* Отак видержи пробу, коли справді твоє рідне слово – святиня непорочна» [3, с.512].

Синтезувальну роль мовотворчості Шевченка в історії становлення нової української літературної мови підкреслив Куліш в епілозі до «Чорної ради» «Об отношении малороссийской словесности к общерусской»: «В его стихах язык наш сделал тот великий шаг, который делается только совокупными усилиями целого народа в течение долгого времени или волшебным могуществом гения, заключающего в своей единице всю врожденную художественность родного племени. Они, как песня, пронеслись из конца в конец по всей Южной Руси» [3, с.470]. Куліш, першим відчув велич Шевченка і відкрив її іншим, спростовуючи легенди про такого собі кріпака – мужика Шевченка.

У статті-рецензії «Казки і байки з сусідової хатки, перелицьовані і скомпоновані Придніпрянцем» він писав: «...Ми знали Шевченка тоді, коли він написав щонайвищі свої надруковані думи. Не було книжки живої і животної, щоб йому в руки попала та й лежала в його не прочитана. Пушкіна він знав напам'ять, дарма що писав не його мовою, не його складом, а Шекспіра вазив із собою, куди б не їхав. Ще ж не забудемо, що Шевченко добре працював над малярством і розкидав розумом по всіх малярських школах: то хіба мало там було корму для його голови? Об'їздив Шевченко всю Україну, переговорив з тисячами всякого люду, то се хіба не наука, не бібліотека життя людського? Чували ми його критичні розправи з його уст і дивом не раз дивували, як він глибоко входив у саму суть літературного діла» [3, с.541]. У прощальному слові над домовиною Тараса Шевченка у Петербурзі Куліш ще раз підкреслив мовотворчий талант Шевченка: «... уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася» [3, с.521].

Полемізуючи з В.Белінським, Куліш писав, що ніхто навіть з по-іноземному цивілізованих українців не відрікся від Шевченка, «составляющего лучшее украшение нашей словесности» [3, с.531]. Тільки Куліш міг так сміливо виступити проти злісних нападок Белінського на українську мову та літературу й аргументовано доводити право українського народу на свою мову та літературу цією мовою, він показав, що має і розумну голову і чисту совість. На наслідки Белінського Куліш відповів статтею «Простонародность в украинской словесности», де засвідчив ґрунтовне знання витоків, джерельної бази двох мов, спільних і відмінних рис,

мовної ситуації й вищого рівня культури в Україні до захоплення України Росією. Про широку лінгвістичну ерудицію Куліша в питаннях історії української і російської літературних мов свідчить епілог до «Чорної ради», де автор висловив думку, що російська мова... «складена спільними трудами українських і великоруських грамотних людей» [3, с.527], маючи на увазі те, що багато визначних українців працювали на освіту й культуру Росії. Українська мова належить від природи талановитому народу, в ній покоління мовців шукали взірців і законів, як виражати душевні поривання: «У сучасному, – писав Куліш, – будемо майбуття не власне, не особисте, а майбуття нашого народу» [3, с.526]; «народні пісні показують, наскільки прекрасна наша мова, про яку немає й слова в підручниках і над якою наші наставники плумляться з кафедри. Зблизившись з простонародним життям, переконались, що простонародне українське життя – це цілий світ самостійних понять людини про те, як їй бути на світі. Життя це не мілководне, вузьке, воно зберегло сліди глибокої слов'янської старовини» [3, с.529]. Зі сказаного видно, наскільки примітивними були насмішки Белінського і наскільки глибокі й переконливі спростування Куліша.

Утвердження української мови як нової літературної потребувало розв'язання правописного питання. Давня українська (книжна) мова користувалася правописом, унормованим ще граматикую М. Смотрицького 1619 року. Як писав І. Огієнко: «Правопис цей прийшов із Києва до Московії й там також міцно зацепився» [4, с.152]. Але в Україні вже з 30-40 рр. ХІХ ст. йдуть пошуки нового українського правопису. Намічаються дві основні правописні системи: попередня, етимологічна, власне історико-етимологічна і фонетична. Цю проблему українського мовознавства ґрунтовно дослідив і висвітлив М.Жовтобрюх [2, с.290]. Історико-етимологічний правопис увиразнював історичну основу і спадковість нашої мови, показував, що українська мова є давньою, а фонетичний правопис забезпечував зв'язок писемної форми української мови з живим народним мовленням, яке було основним джерелом розвитку (при забороні інших) і середовищем життя мови, майже єдиною на той час сферою використання української мови. Тому ті, хто беззастеречно вірили в культурну силу народної мови та в розвиток української літературної мови, переходили переважно на фонетичний правопис і боронили його.

Пантелеймон Куліш услід за Іваном Котляревським, Михайлом Максимовичем почав писати історико-етимологічним правописом, згодом (1856 р.) перейшов на фонетичний, удосконаливши і популяризувавши його так, що в послідовників Куліша, а потім і в історії української літературної мови фонетичний правопис одержав назву «кулішівка». Фонетичним правописом Куліш видав двотомник «Записки о Южной Руси» (1856-1857 рр.), «Граматику» (1857 р.), альманах «Хата» (1860 р.). Не без впливу Куліша фонетичного правопису дотримувалися петербурзька «Основа», «Черниговский листок», народовські видання в Галичині «Русь», «Мета», «Нива» та вісник «Правда». У листі до редактора газети «С.-Петербуржские ведомости» у вересні 1867 р. Куліш писав: «Я не тільки не був винахідником особливої малоруської азбуки, але не винаходив і правопису, названого в Галичині кулішівкою, тобто правопису фонетичного» [2, с.290]. Заслуга Куліша полягає в тому, що він зумів вдало поєднати вже відомі з інших видань окремі елементи фонетичного письма в єдиний правопис і спопуляризував його через численні видання. Це написання *i* та *u* для позначення відповідних звуків незалежно від походження, перше з яких *i* вживав ще О. Павловський (1818 р.), а друге *u* для позначення звука *u* з давніх *i* та *ы* вживали І. Вагилевич, Я. Головацький, М. Шашкевич у «Русалці Дністровій» (1837 р.). Непослідовно,

але використовував П. Куліш букву *є*, також непослідовно ставив м'який знак у суфіксах *-ськ-*, *-зьк-*, *-цьк-*; зберігав на кінці слова *ъ*, відмовився від *ы*. У графічному образі, в якому поширив їх Куліш, дійшли до нас слова *військо*, *веселий*, *ви*, *виступити*, *гіркий*, *грумада*, *дітки*, *літа*, *лицарський*, *мати*, *молоді*, *сила*, *сине*, *трете*, *рибалка* та багато інших. Не всі елементи «кулішівки» були правописними знахідками, та загалом вона виконала прогресивну роль у становленні сучасної української літературної мови і виробленні єдиного правопису.

Відомо, що в часи Куліша не всі справді щирі патріоти України і вболівальники за її долю вважали українську мову здатною до розвитку і культурного життя. І навіть ті, хто розумів окремішність українського народу і самотність української мови та визнавав придатність її для серйозної літератури, не дуже замислювалися над рідномовною освітою для українського народу і тим паче не вимагали її. В умовах постійного урізування прав українців, заборон української мови, що почалися 1690 р., продовжились указом Петра I 1720 р., це було б нечуваним зухвальством. На таку сміливість – думати і дбати про початкову освіту українських дітей рідною мовою – спроможні були Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш. Шевченко видав «Букварь» (1860 р.), а Куліш написав і видав у своїй друкарні в Петербурзі «Граматику» української мови (1857р.).

З-поміж когорти славних діячів української культури середини XIX ст. тільки Пантелеймон Куліш розумів у комплексі всіх проблем історію нашої мови, її реальний тогочасний стан і перспективу розвитку. Тому мовознавча діяльність, за яку його пізніше Іван Огієнко назвав «ідеологом і творцем української літературної мови» [4, с.148], була різнобічна й цілеспрямована. Як високоосвічений філолог Куліш усвідомлював, що якою б розвиненою, гарною не була народна мова, її недостатньо для культурного поступу і зростання української нації. Для цього потрібен літературно опрацьований культурний варіант української мови – висока літературна мова. Річ у тім, що в росіян така «загальноруська» мова уже виформувалася, поширювалася на всіх теренах Російської імперії, в тому числі й в Україні. І виформувалася вона з величезною участю в цьому процесі українських учених, зокрема викладачів і випускників Києво-Могилянської академії, на основі староруської (староукраїнської) книжної мови, яка мала високий стиль і тому сприймалася поколінням Куліша і Костомарова як своя, не запозичена. Виходило, що чисто українська літературна мова вже нібито й не потрібна, маємо готову.

Пантелеймон Куліш намагався відновити перерваний царськими заборонами поступовий розвиток старої руської (давньукраїнської) мови і закономірний перехід її елементів у нову українську літературну мову, хотів у своїх творах відобразити неперервність цього процесу, тому широко використовував хронологічно марковану лексику (історизми, архаїзми, церковнослов'янські вирази): *жизнь*, *чувство*, *глаголю*, *благая вість* та ін. Куліш сприяв розширенню і збагаченню словника тогочасної української літературної мови, у якому поряд були слова книжної і розмовної конотації. Цю ідею «пов'язати стару й нову українські мови» [4, с.224]. І. Огієнко вважав здоровою і вартою уваги, оскільки вона відображала і гарантувала історичну спадкову тяглість нашої літературної мови. Куліш був однією з найяскравіших постатей українського суспільно-культурного руху середини XIX ст. за утвердження ідеї мирного виборювання умов для підготовки української державності. Виявляючи, як писав Олесь Гончар, «величезну творчу енергію, майже фанатизм у подвижницькій праці над виробленням ідеології українського національного відродження» [1, с.178], Куліш спрямував зусилля на врятування двох основних, на його думку,

національних святинь – української мови та історичної пам'яті українського народу, яка значною мірою в мові ж і відображена, а також в літературі та історичних джерелах. Намагаючись пробудити національно-патріотичну самосвідомість українців, Куліш розробляє історичну тематику в літературі. Він пише перший українською мовою історичний роман «Чорна рада» та історичні оповідання «Січові гості», «Мартин Гак», таким чином розширюючи й збагачуючи виражальні можливості української мови. В романі оживає історична лексика, що вже була призабулася, а з нею оживає й історична пам'ять народу, струмує пісенна поетика й жива українська розмова.

У Європі формування нових, національних літературних мов живилося не тільки соками народних мов, наддіалектними регіональними новотворами, а й перекладами на національні мови та виданнями з поступовим масовим поширенням книг Святого Письма. Філологічно високоосвічений Куліш, який, за словами Івана Огієнка, «перший кинув спасенне гасло «Обличчям до Європи!» [4, с.221], добре знав цю ситуацію. Він розумів, що святі книги українською мовою нестинуть у народ не тільки віру, а й українську мову в її літературній формі. Керований ідеєю формування нової літературної української мови, Куліш зайнявся перекладом Біблії. Історія цього перекладу сумна: в готовому вигляді він згорів під час пожежі на хуторі Мотронівка. Але це була велика мовотворча праця Куліша і вона залишила помітний слід у розвитку конфесійного стилю української мови.

Сміливо витворюючи неологізми, шукаючи відповідники в живій українській мові, Куліш переклав українською мовою кращі твори Шекспіра, видав збірку перекладних поезій «Поетична Кобза» (1897 р.). Не всі новотвори Куліша ввійшли в нормативну лексику української мови і збереглися в ній але приклад його активної мовотворчої діяльності й заклик повертатися до «сім'ї культурників» прислужився збагаченню та розвитку української літературної мови.

Коли говорити про мову самого Куліша, його художніх творів і наукових праць, епістолярію, у тій частині, що була українською мовою, то слід зауважити: на той час процес кодифікації нової української літературної мови був ще далекий до завершення. Як написав пізніше Юрій Шерех, «йшлося про таку радикальну перебудову літературної мови, що межувала з її творенням». До того ж «Куліш був й інтимно знайомий з церковнослов'янською мовою в її російському варіанті» [9, с.14-50], дотримувався думки, що треба максимально використати для нової мови високий стиль старої книжної української мови. Тому в його творах часто вживаються слова: *словесность, творчество, писатель, живописець, олицетворити, художественный, источник, глас, оглашати, праздник, восхвалити, труждатися, рождати* та ін.

Але глибоке вивчення фольклору, занурення в живу народну розмовну мову, філологічний фах зробили мовлення Куліша барвистим, точним і дотепним. Наприклад, у його листах і статтях натрапляємо на такі колоритні фрази: «Усього півтора чоловіка нації і ті живуть у незгоді» (лист до І. Пулюя, 1881 р.); «Ви забуваєте, що поет не задає собі ні задачі, ні тону, як писати. Душа набереться жити – от і пишеш» (лист до Кониського, 1861 р.); «Мертвому недорозум прощено: <...> останок віку дожив у сестри-жалібниці на ласкавому хлібі» (про Віктора Забілу); «просимо нашого слова в знів'ї не приймати»; «книжечки б'ють у вічі ледачим якимсь смаком самої мови»; «люде книжкові з мальства, по всякій старовині оком займають широко і у всякій розумній речі дадуть раду хоч куди, а чом же вони не пишуть по-нашому?» («Казки і байки...») [3, с.537]. Високо цінував мову Куліша Василь Сімович: «Куліш – це велике джерело пізнання української мови й довго ним лишиться; Куліш мав незвичайний мовний нюх», «неперевершений досі ні-

ким знавець її [української мови] канонів». Василь Сімович вважав, що художні твори Пантелеймона Куліша «читати треба для мови. Це – краса, нев’яла краса, це – музика слова, ця їх мова, мова, яку Куліш вироблював як неперевищений досі ніколи *знавець її законів, її Духа, її складні, знавець тих шляхів, якими вона має йти у своєму розвитку...* Куліш творив свою мову – нашу літературну мову – з поглядом на майбутнє...» [5, с.404]. Іван Франко, очевидно, відчував певну вищість мови Куліша, бо писав: «Куліш <...> відкриває перед нами широку перспективу, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мелодійністю та різномірністю свого ритму» [6, с.156-170].

Проте, як вважає Юрій Шерех, літературна мова у своєму розвитку не пішла Кулішевим шляхом, і він лишився самотньою постаттю [9, с.14-50]. Глибоко шануючи видатного вченого, що надбав немало слави українському мовознавству, не можу прийняти думку Юрія Шереха, що Куліш лишився в мові самотньою постаттю. Наша літературна мова йшла широкою дорогою (і сходу, і центру, і заходу), і кожний з українських культурних діячів зробив те і стільки, на що і на скільки спромігся в силу свого таланту і міру обставин. Зі спадщиною завжди так буває: на історичній дорозі щось бере час, щось – люди. Самотніми постаттями українських діячів робила бездержавність нашої нації, коли ідеї національно-свідомих діячів української культури часто гасли, а не підхоплювалися не тільки народом, а й його інтелігенцією. Але про Пантелеймона Куліша цього не скажеш. Він залишив не тільки слід в історії української літературної мови, а й дуже помітні своєї діяльності результати.

Пантелеймон Куліш вірив у майбутній розвиток української мови й літератури. У «Передньому слові до громади (Погляд на українську словесність)» з приводу видання першої книжки альманаху «Хата» він писав: «Надії нашої словесності української підрастають щороку, бо взялася вона рости не в теплицях, і лежить перед нею безкрає плодородне поле – цілина. Тільки зворуши ти землю уміючи да посій до ладу – будуть колись добрі жнива на Україні» [3, с.508].

Список використаних джерел:

1. Гончар Олесь. Національна ідея у світогляді і творчості П.О.Куліша / Олесь Гончар // Горбачук Василь. Барви української мови. – К., 1997. – 170 с.
2. Жовтобрюх М. Мова української преси (до середини дев’яностих років XIX ст.) / М. Жовтобрюх. – К., 1963. – 300 с.
3. Куліш П. Твори : у 2 т. Т.2. Погляд на українську словесність. Слово над гробом Шевченка. Казки і байки... / П. Куліш. – К., 1989. – 585 с.
4. Огієнко І. Куліш як ідеолог і творець української мови / І. Огієнко // Історія української літературної мови. – К. : Наша культура: наука, 2001. – 291 с.
5. Сімович В. Куліш / Василь Сімович // Праці у 2-х т. – Чернівці, 2005. – Т. 2. Літературознавство. Культура. – 404 с.
6. Франко І. Передмова до видання Кулішевого перекладу «Гамлета» Шекспіра / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К., 1982. – Т. 32. – С. 156-170.
7. Хвильовий М. Листи до Миколи Зерова / М. Хвильовий // Твори : у 2 Т. – К., 1990. – 924 с.
8. Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 478 с.
9. Шерех Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах / Ю. Шерех // Пороги і Запоріжжя. – Харків, 1998. – Т.П. – С. 14-50.

The article deals with the scientific work of the outstanding Ukrainian scientist, scholar, linguist and literary scholar, theologian, historian and culture expert, high church and statesman Ivan Ohiyenko «Kulish as an ideologist and founder of

Ukrainian language»; reveals the relevance of ideological positions and language creative and literary activity ideological inspirer of Ukrainian renaissance writer and cultural figure of the nineteenth century. Panteleimon Kulish and particularly important for modern period of Ukrainian state ideological orientation and experience of the teacher, man of high priesthood Ivan Ohiyenko.

Thanks to the thorough education and self-education, self-knowledge and talent, diligence and hard work P. Kulish got encyclopedic knowledge. With universal interests, well aware of the situation and the problems of its people, Kulish concluded that intellectuals know people not good, looking at it only as a business executive. The basis of aesthetics Kulish is the idea: to open and get to know its people. This can be done only through the national language, history and literature.

Key words: ideologist, creator of the Ukrainian language, historical and etymological spelling, phonetic spelling, culture of Ukrainian language.

Отримано: 16.03.2017 р.

УДК 398.85:94(477):821.161.2.09Огієнко

Н. Г. Мельник

Криворізький державний педагогічний університет

КОЗАЦЬКА ПІСНЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЇ ІВАНА ОГІЄНКА: «СЛУЖИТИ НАРОДОВІ, ТО СЛУЖИТИ БОГОВІ!»

У статті досліджуються тексти козацьких пісень. Особливу увагу присвячено образів козака, його розумінню ідеї служіння Богові. Специфіка українського народно-го світогляду, на яку вказував Іван Огієнко, яскраво відобразилася на світобаченні козака як соціально-психологічного типу, що увібрав у себе найістотніші риси української ментальності. Релігійність козака загалом спирається на дохристиянські вірування. Пісенні тексти насичені образами, котрі несуть у собі залишки міфологічної свідомості(кінь, сокіл, ворон, зозуля та ін.). Образ козака міфологізовано, гіперболізовано (він фантастично сильний та витривалий, наділений надприродною силою).

У свідомості козака, як найтипівшого представника українського народу, відбулося синтетичне поєднання язичницького та християнського світоглядів. Національний елемент часто заступався релігійним (борячись за віру, **козаки** боролися за права своєї національності), оскільки протягом XVI-XVII ст. церква залишилася єдиним національним осередком. У народному розумінні ідея служби Богові нерозривно пов'язана з ідеєю служби власному народові.

Ключові слова: народний світогляд, козак, національна ідея.

Однією з провідних тенденцій розвитку сучасного українського гуманітарного простору є стійкий інтерес до проблем генези, змісту та суспільних функцій традиційної усної народної творчості. Тому об'єктивно вмотивованим є те, що фольклор як «<...> універсальний засіб вираження ментальності, важливий чинник формування національної самосвідомості, формування духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку, психологічної самодостатності і комфорту» сьогодні перебуває в центрі наукової уваги [20, с.5]. У цьому сенсі вивчення українського соціально-побутового фольклору з погляду відображення в ньому традиційних світоглядних уявлень народу та їх трансформацій є однією з актуальних проблем фольклористики.

Окремі проблеми, пов'язані з дослідженням творів соціально-побутового змісту, їхніх витоків та особливостей функціонування, своєрідності жанрової